Cultorology enables interdisciplinary research, where the evolution of culture is examined as an integral system with the dynamic cycle of the structural functioning.

The evolution of cultorological idea shows that its priorities are changing in the aspect of determination of the specific of functioning of different elements of the culture model, which are the result of translation of the world picture from generation to generation.

Integration of all elements of culture into the system, that is self-organized, appears to be rather perspective object of cultorological analysis, further research of which is able to expose the features of essences of modern life of culture, in particular, co-operations of traditional and innovative, steady and historically changeable.

Key words: evolution, culturology, human, picture of the world.

УДК 008:379.8

Петрова Ірина Владиславівна
доктор культурології, доцент

КУЛЬТУРНО-ДОЗВІЛЛЄВІ ПРАКТИКИ XIX СТ.: ВІД ЕЛІТАРНОЇ ДО ЕГАЛІТАРНОЇ ПАРАДИГМ

Статтю присвячено процесам трансформації елітарної парадигми дозвілля в егалітарну, що яскраво виявилося з другої половини XIX ст. На еволюції дозвіллєвих практик позначилися демократичні, соціально-економічні й урбаністичні зрушення, науково-технічний розвиток.

Ключові слова: *сфера дозвілля, культурно-дозвіллєві практики, егалітаризм, гедонізм, приватне дозвілля.*

XIX ст. – особливий період в еволюції дозвіллєвих практик, на характері яких позначились демократичні зрушення, урбаністичні процеси, науково-технічні досягнення, розвиток нового типу соціально-економічних відносин. Заводи, залізнична й автомобільна мережа, машинне виробництво, телеграфний і телефонний зв'язок, електрика і радіо, фотографія і кінематограф з одного боку та ринкова економіка, наймана праця, зростання індивідуальних свобод, демократизація суспільства, формування громадської самосвідомості з іншого породили ілюзію всемогутності наукової думки, безперечну віру в технічний прогрес і посилили відчуття самодостатності людини. Саме в цей період, як ніколи раніше, відбуваються трансформаційні зрушення у напрямку перетворення елітарної парадигми дозвілля в егалітарну.

Аналіз дозвіллєвих практик, що набули стрімкого розвитку завдяки багатоманітним соціальним зрушенням, раціоналізації виробництва, науковим відкриттям, але передусім – зміні культурних парадигм, здійснено у працях Є. Дукова, Т. Кендо, Д. Лівена, Е. Фукса та інших. Внаслідок зародження масової культури, коли формування єдиного комунікативного простору викликає у представників різних верств населення однакові, стандартизовані реакції, відбувається "злиття" дозвіллєвих практик, призначених для різних соціальних прошарків: від захоплення кінематографією, цирком, спортивними видовищами й театральними виставами до членства в клубах і зібраннях. Ці процеси розглядаються у дослідженнях В. Беньяміна, Л. Мамфорда, Л. Саєнкової, М. Хрєнова тощо.

Водночас питання трансформації культурно-дозвіллєвих практик XIX ст. у контексті "елітаризм-егалітаризм" ґрунтовного висвітлення у працях сучасних науковців не набуло. Тому метою нашого дослідження є виявлення й аналіз тих причин, які зумовили розвиток масового дозвілля.

Індустріалізація суспільства зумовила чітке розмежування соціального життя на сферу праці і сферу дозвілля, відповідно регламентуючи час на вільний і робочий. Бажаючи якомога ефективніше використати фабричне обладнання, роботодавці вимагали подовження робочого дня. На початку XIX ст. на багатьох прядильних фабриках і рудниках було запроваджено 14–15-годинний робочий день [6, 442]. Траплялося, коли робочий день зростав до 20 (!) годин. Питання про правове регулювання робочого часу найгостріше постало в Англії – 1802 року було прийнято перший фабричний закон "Про здоров'я і моральність учнів", згідно з яким трудовий день для фабричних учнів обмежувався 12 годинами (щоправда, роботодавці цього закону не дотримувалися).

Починаючи з 40-х років XIX ст., тривалість робочого дня повільно скорочувалась для різних вікових категорій і в різних галузях промисловості. Цій тенденції сприяли прийняті Фабричні акти (Англія), серед яких: закон про обмеження тривалості робочого дня для осіб 13–18 років (1833); акт про заборону жіночої і дитячої праці під землею (1842); акт про десятигодинний робочий день (1847), акт про неповний робочий день у суботу і обов'язкові перерви у роботі для підлітків і жінок не менше 1,5 годин (1850), закони 1870 та 1875 рр. про офіційні вихідні; акт про регламентацію понаднормового часу (1878). Ці реформи, супроводжувані з другої половини XIX ст. відстоюванням політичних і освітніх прав та їх законодавчим врегулюванням, відображають становище середнього класу, який поступово відвойовує свої життєво важливі позиції.

Модель правового регулювання тривалості робочого часу, започаткована в Англії, була перейнята згодом й іншими європейськими країнами. Так, у Франції перший закон про обмеження

© Петрова І. В., 2014

тривалості робочого часу було прийнято 1841 року; закон від 1851 р. обмежував тривалість праці дітей у віці до 14 років; закон від 1892 р. поширив цю норму на осіб до 16, а дещо пізніше – й до 18 років. У 1905 р. в країні встановлено 10-годинний робочий день. Тривалість робочого часу для чоловіків було законодавчо унормовано лише в Англії – до 12 годин (1848), Швейцарії – до 11 годин (1877), Австрії – до 11 годин (1885). Важливе значення для розуміння вагомості дозвілля, окрім процесів нормування робочого часу, мали закони, спрямовані на соціальний і медичний захист робітників. Лише у Німеччині в останні десятиліття XIX ст. було прийнято "Закон про страхування по інвалідності та старості", "Закон про обов'язковий недільний відпочинок", "Закон про страхування на випадок безробіття" та інші. Починаючи з другої половини XIX ст., такі закони прийнято у більшості європейських країн та у США [10, 561]. У різних галузях промислового виробництва і серед працівників "обслуговуючих" професій (клерки, юристи, банківські службовці) тривалість робочого дня мала свої відмінності, та все ж тенденція до скорочення й уніфікації робочого часу була очевидною.

Науковою основою зменшення робочого часу стала теорія "трьох вісімок" Я. Коменського, глибоко обґрунтована надалі німецьким лікарем Х. Гуфеландом (1762–1836): вісім годин доцільно відводити на сон, вісім – на трудову діяльність і вісім – на відпочинок і культурне дозвілля [2]. Це стверджував і російський вчений Є. Дементьєв, який наголошував, що оптимальна кількість робочих годин, що не виснажують організму, залежить не лише від гігієнічних умов праці і відпочинку, спрямованого на відновлення витрачених на промисловості сил, а й від "необхідності дозвілля для задоволення моральних і розумових потреб" [3, 100]. Восьмигодинний робочий день було впроваджено спочатку в США для усіх найманих працівників урядових закладів (Федеральний закон США, 1868), а 1892 року – і на окремих підприємствах Англії. Вимогу "трьох вісімок" обговорювали на Першому конгресі Інтернаціоналу (1866) і прийняли як рекомендацію на Міжнародному соціалістичному конгресі (1889). Тобто на межі XIX–XX ст. у більшості розвинених країн максимальний, законодавчо визначений робочий день становив у середньому 10 годин. Восьмигодинний робочий день був встановлений лише для працівників окремих галузей в Англії, Німеччині, Франції, і в жодній країні не був декретований.

Згідно із статистичними даними кінця XIX ст., в Англії було 84 неробочих дні і 281 робочих; у США – 59 неробочих і 307 робочих днів (при 8-годинному робочому дні). Це свідчить про більш прогресивний у США розподіл відпочинку, щоденного і щорічного часу, порівняно з іншими країнами [3, 106–108].

Чіткий поділ часу на вільний і робочий увиразнив розбіжності між міською культурою Нового часу і архаїчною культурою села, локалізувавши міське буття у межах двох, відносно самостійних, сфер: час робочий і час вільний, час роботи і час відпочинку, час діяльності виробничої і час діяльності дозвіллєвої. Це формування "інтимного" простору, як і поява особистого часу, вивільненого від суспільного контролю й соціальної необхідності (що було характерним ще для суспільства XVIII ст.) стали найважливішими ознаками масової міської культури [4, 41]. Водночас своєрідність буржуазного масового суспільства полягала у первинності професійної сфери як найважливішої серед чинників суспільного примусу і умов, які формують людину.

Урбанізація, як ознака індустріалізації, супроводжувалася поширенням міських цінностей життя серед усіх верств населення. Порівнюючи темпи зростання міст у Новий час, американський вчений Л. Мамфорд навів такі дані: якщо Манчестер у 1685 р. заселяли близько 6 тисяч осіб, а Бірмінгем – 4 тисячі, то вже у 1760 р. міське населення зросло до 35 тисяч у Манчестері і 30 тисяч в Бірмінгемі. Завдяки промисловій революції, міське населення Манчестера зросло до 450 тисяч городян у 1861 р. і 620 тисяч – у 1891 р., тоді як у Бірмінгемі у 1861 р. було 296 тисяч городян, а у 1891 р. – вже 478 тисяч [18, 156]. А Лондон вже на початку XIX ст. заселяло більше мільйона жителів [7, 75].

Місто зосередило великі маси гетерогенного населення, які претендували на свої розваги, породжуючи попит на загальнодоступні форми проведення дозвілля. Головним споживачем духовних благ і послуг, пропонованих розважальними закладами, став міський буржуа, який не лише споживав, а й спрямовував розвиток дозвіллєвих послуг і товарів відповідно до своїх смаків і запитів. Водночас, у соціальному просторі великого міста, у якому зруйновано традиційні зразки спілкування, гостро постала психологічна потреба у неформальному спілкуванні, яка найефективніше задовольнялася у дозвіллі. Міське дозвілля нівелювало відмінності між переселенцями, інтегрувало "своїх" і "чужих", узгоджувало й консолідувало строкатий склад городян, уніфікуючи смаки й стилі життя різних соціальних верств населення. Кінематограф, преса, фотографія, цирки, кабаре й ресторани, магазини, сади і парки, театри й курорти виключали камерність та індивідуальність форм щоденного життя: масове дозвілля підтримувало ті форми, які вимагали колективного споживання, взаємодії і спілкування.

У цьому контексті російський вчений М. Хрєнов підкреслює важливість психологічного аспекту у сприйнятті міста як такого, в якому панують дозвілля і розваги: місто асоціюється із святковістю, безмежним дозвіллям. Це породжує уявлення про зняття багатьох табу й жорсткої ієрархії між буденністю і святом, а свобода сприймається як вседозволеність. Духом романтичних пригод і любовних інтриг насичуються вулиці й міські сади, театри й клуби, а особливо – кафешантани, танцкласи, кабаре [15, 460]. Зміна смаків і критеріїв сприйняття, поряд із розмиванням межі між мистецтвом і догоджанням споживацьким запитам, посилює значення розважальних і гедоністичних складових дозвілля.

Завдяки технічним інноваціям, удосконалилася комунікаційна система суспільства. Зросла кількість розповсюджуваних газет і журналів: "блакитну бібліотеку" змінила масова література, орієн-

тована на "свого" читача. Значну частину публікацій становили сенсації, плітки, оголошення, календарі, повідомлення про модні тенденції і світські події, тобто інформація, яку легко продати, з'явилася "жовта" преса. Уже перші журнали й газети (наприклад, щотижневик "Тіт Бітс", Англія) містили суто розважальні блоки – ребуси, кросворди, комікси, розіграші призів. Періодика, як і література загалом, із засобу інформації перетворилася на важливий засіб пропаганди й формування громадської думки. Зокрема, періодична преса, завдяки повідомленням про світські прийоми, бали, кінські перегони, салонні події, культивувала дозвілля аристократів, яке, як і в попередні століття, формувало соціальний авторитет аристократа і підносило його статус в очах громадськості.

У другій половини XIX ст. спостерігається тенденція до інтеграції аристократії з підприємницькою, науковою, творчою елітами, а також з управлінською бюрократією. Проте, визнаючи представників середнього класу членами суспільної верхівки, аристократія намагалася зберегти свою винятковість і недоступність. Дворянство керувалося у своїй поведінці правилами, ритуалами і умовностями, публічне недотримання яких виводило людину за межі світського кола.

Аналізуючи ставлення дворянства до змін в соціальній ієрархії суспільства, Д. Лівен здійснив огляд аристократичних угруповань в Англії останньої чверті XIX ст.: представники першої групи, відкидаючи, фактично, усі зміни, позитивно сприймали лише ті, які не торкалися стилю їхнього життя й залишали його незмінним. До впевненості у своєму значенні, своїй "обраності" і "винятковості" додавалося презирство до нижчих верств населення, які мали виявляти перед дворянами належну повагу. Друга група, об'єднана в гурток спортсменів, присвячувала своє життя полюванню, їзді верхи й іншим видам спорту. Досить неосвічені, марнотратні, розбещені й розгнуздані у своїй поведінці, вони були переконані в тому, що "простий люд", з яким вони стикалися щодня (а це були переважно лакеї, жокеї, лісники, букмекери), задоволений своїм життям і не бажає кардинальних змін. Нарешті, третя група – високоосвічені представники дворянства, яких сприймали в ореолі світської ввічливості й вишуканості манер, опанувавши майстерність ораторського мистецтва, нібито розуміли й популяризували передові ідеї. Дозвілля цієї групи, крім "інтелектуальних" дискусій, насичувалося любительськими спектаклями, адюльтерами, іншими розвагами. Незважаючи на зменшення впливу королівського двору і на поступовий занепад дворянства як привілейованого класу, аристократія дотримувалася "символів" і "знаків", які вказували на її відокремленість як соціальної еліти. Зокрема, у столицях Франції і Англії було створено аристократичні квартали, відмежовані від промислових і портових районів, залізничних вокзалів і робітничих поселень [8, 182]. Кілька разів на рік аристократичні родини відвідували курорти (Бат, Баден-Баден, Брайтон, Карлсбад) або виїздили у сільську місцевість. Перебування за містом протягом кількох тижнів або навіть місяців залежало від різних чинників – сезону полювання, кінних змагань тощо. Розвиток залізничної мережі, а пізніше – автомобілів, дав можливість дворянам безперешкодно виїздити за місто на уік-енди.

Водночас основні консервативні сили – монархія, аристократія, помісне дворянство й церква – не становили певної цілісності, а внутрішні суперечки лише прискорили руйнацію старого режиму. Зростання робітничого класу, який поповнювали переважно учорашні сільські жителі, розвиток промислової, фінансової і торгової буржуазії, потужні процеси професіоналізації (на виробництві, у медицині, в науковій галузі тощо) звели нанівець суспільну цінність і значення аристократів, знівелювавши їхні цінності. Злиття "аристократичної" і "буржуазної" культур, різних за менталітетом, цінностями, уявленнями, зумовило неоднозначні і складні взаємовпливи. Основними критеріями "аристократичної" обраності були фінансове становище і стиль дозвіллєвого життя. Щоб нівелювати ці відмінності, представники середніх верств не лише примножували фінансовий капітал, купували землю, зміцнювали соціальні чи родинні зв'язки, а й намагалися дотримуватися зразків дозвіллєвої поведінки, звичної для правлячої еліти суспільства. Цьому сприяло збільшення обсягу вільного часу у масового споживача, зростання матеріального становища, покращання умов життя, потужний розвиток техніки і технологій, що зумовлювало доступність для різних соціальних верств тих дозвіллєвих практик, які до недавнього часу були привілеєм лише "обраних". Англійський історик Х. Каннінгхем у своїй праці "Leisure in the Industrial Revolution, 1780–1880" підкреслював, що в епоху промислової революції дозвілля стало механізмом єднання різних соціальних прошарків, принаймні, у сфері розваг, сприяючи гармонії й усуненню соціальних конфліктів. Водночас, воно стало інструментом соціального контролю [17].

Трансформація елітарної парадигми дозвілля в егалітарну найкраще виявилася в ідеї поєднання середнього класу з дворянством внаслідок безпосередньої участі представників середніх класів у аристократичних видах дозвілля (наприклад, якщо наприкінці XVIII ст. у Лондонському сезоні брало участь близько 300 родин, то через століття їх кількість зросла до 4000). Вони наслідували аристократів у проведенні дозвілля: відвідували публічні концерти й театри, виїздили на морське узбережжя чи на курорт, або ж залучали аристократів до своїх дозвіллєвих форм – до альпінізму, гри в теніс, велосипедного спорту, гольфу, катання на ковзанах.

З науково-технічним прогресом пов'язували зародження нової форми видовища – кінематографу. Серед його попередників – "чарівний ліхтар", без масових показів якого (фантасмагорій) не завершувався жоден розважальний вечір, мутоскоп і кінетоскоп, які застосовували для розважання публіки на ярмарках і в парках атракціонів. Зростання популярності останніх зумовило відкриття кінетоскопічних салонів, а Т. Едісона, американського винахідника, надихнуло на відкриття першої кіностудії "Чорна Мері" (1894), у якій "живі картинки" створювалися за допомогою справжніх акторів. Та

найбільший видовищний ефект мав сінематограф братів Люм'єрів. Якщо на перший сеанс 1895 року до Люм'єрів було запрошено 35 осіб, то на наступні кінематографічні сеанси щоденно продавалося більше двох тисяч квитків [11, 60]. Кінематографічні салони відкривалися у Франції, Австралії, Німеччині й були спрямовані на масові розваги: декорація кінозалів, використання органів-одеонів, розпродаж під час кіносеансу кока-коли і поп-корну й сьогодні є "фірмовим" символом маскульту. Екранне видовище, як і карнавальна культура, пов'язане з святковим світовідчуттям, відсутністю соціальної ієрархії, з ілюзією реального "включення" і співучасті в екранному дійстві.

Значно вплинуло на зміну форм і змісту дозвіллєвих практик винайдення електрики, зокрема електричного освітлення, завдяки чому найпопулярнішим часом для розваг стали нічні години, ніби "виштовхуючи у традиційний робочий час усе, що на нього не схоже і не може бути використано у цій функції" [4, 7].

Отже, здійснене дослідження дозволяє дійти таких висновків. У XIX ст. дозвіллєві практики перетворилися на потужні джерела інвестування. Відкривалися публічні парки, розважальні комплекси, відроджувалися купальні, професіоналізувалася діяльність театральних і циркових труп, інтенсифікувалося концертне і публічне танцювальне життя. Проте приватне дозвілля переважної частини простих людей, життя яких було економічно і соціально залежним, зводилося до відвідування ними шинків, заїжджих дворів чи таверн, у яких час спливав за азартними іграми, плітками, споживанням алкогольних напоїв.

У системі цінностей буржуазного суспільства провідне місце посідає володіння приватною власністю, унаслідок чого взаємовідносини між людьми визначаються рівнем прибутків, капіталу та майновим статусом. Гуманістичні і духовні цінності трансформуються в цінності гедонізму, матеріального комфорту та пасивного споживання. Але саме ці чинники стають тими умовами, на підставі яких з кінця XVIII – початку XIX ст. утверджується право на дозвілля не лише "обраних", а й інших верств населення, відбувається демократизація цінностей дозвілля та масове поширення дозвіллєвих форм серед простого населення. Перетворення дозвіллєвих послуг на товар загострює суперечності між дозвіллям як духовною сферою і дозвіллям як комерційною діяльністю.

Література

1. Беньямин В. Париж, столица XIX столетия / Вальтер Беньямин // Произведение искусства в эпоху его технической воспроизводимости. Избранные эссе. – М. : Медиум, 1996. – С. 15–66.
2. Гуфеланд К. В. Искусство продлить человеку жизнь (Макробиотика) / К. В. Гуфеланд. – СПб. : Типография Эдуарда Праца, 1856. – 530 с.
3. Дементьев Е. М. Фабрика, что она дает населению и что она у него берет / Е. М. Дементьев. – Изд. 2-е. –М. : Изд-во Т-ва И. Д. Сытина, 1897. – С. 100–108.
4. Дуков Е. В. Концерт в истории западноевропейской культуры / Е. В. Дуков. – М. : Классика-XXI, 2003. – 256 с.
5. Кэндо Т. Досуг и популярная культура в динамике и развитии / Т. Кэндо // Личность. Культура. Общество. – 2000. – Т. 2. Вып. 1(2). – С. 283–308.
6. Лависс Э. История XIX века: В 8 т. / Э. Лависс, А. Рамбо ; под ред. проф. Е. В. Тарле. – Т. 3 : Время реакции и конституционные монархии. 1815 – 1847 гг. Ч. 1. – М. : ОГИЗ, 1938. – 631 с.
7. Лависс Э. История XIX века: В 8 т. / Э. Лависс, А. Рамбо ; под ред. проф. Е. В. Тарле. – Т. 2 : Время Наполеона. 1800 – 1815 гг. Ч. 2. – М. : ОГИЗ, 1938. – 579 с.
8. Ливен Д. Аристократия в Европе 1815-1914 / Д. Ливен ; пер. с англ. М. А. Шерешевской. – СПб. : Академический проект, 2000. – 364 с.
9. Новосельский С. А. Обзор главнейших данных по демографии и санитарной статистике России. – Ч. 1. – Петроград : Изд. К. Л. Риккера, 1916. – 80 с.
10. Савельева И. М. История и время. В поисках утраченного / И. М. Савельева, А. В. Полетаев. – М. : Языки русской культуры, 1997. – 800 с.
11. Саенкова Л. П. Массовая культура: эволюция зрелищных форм / Л. П. Саенкова. – Минск : БГУ, 2004. – 123 с.
12. Тодд П. Импрессионисты: радость жизни / П. Тодд. – М. : Бертельсманн, 2008. – 176 с.
13. Тревельян Дж. М. Социальная история Англии: Обзор шести столетий от Чосера до королевы Виктории / Дж. М. Тревельян ; пер. с англ. А. А. Крушинской, К. Н.Татариновой. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1959. – 608 с.
14. Фукс Э. Иллюстрированная история нравов: Буржуазный век / Эдуард Фукс ; пер. с нем. В. М. Фриче. – М. : Республика, 1994. – 442 с.
15. Хренов Н. А. "Человек играющий" в русской культуре / Николай Андреевич Хренов. – СПб. : Алетейя, 2005. – 604 с.
16. Честертон Г. Патриотизм и спорт [Электронный ресурс] / Г. Честертон. – Режим доступа: www.gumer.info.
17. Cunningham H. Leisure in the Industrial Revolution, 1780–1880 / H. Cunningham. – London : Croom Helm Ltd., 1980. – 222 p.
18. Mamford L. The Culture of Cities / L. Mamford – New York : Harcourt, Brace and company, 1938. – 586 с.

References

1. Ben'yamin V. Parizh, stolitsa XIX stoletiya / Val'ter Ben'yamin // Proizvedenie iskusstva v epokhu ego tekhnicheskoy vosproizvodimosti. Izbrannye esse. – M. : Medium, 1996. – S. 15–66.

2. Gufeland K. V. Iskusstvo prodlit' cheloveku zhizn' (Makrobiotika) / K. V. Gufeland. – SPb. : Tipografiya Eduarda Pratsa, 1856. – 530 s.
3. Dement'ev E. M. Fabrika, chto ona daet naseleniyu i chto ona u nego beret / E. M. Dement'ev. – Izd. 2-e. – M. : Izd-vo T-va I. D. Sytina, 1897. – S. 100–108.
4. Dukov E. V. Kontsert v istorii zapadnoevropeyskoy kul'tury / E. V. Dukov. – M. : Klassika-XXI, 2003. – 256 s.
5. Kendo T. Dosug i populyarnaya kul'tura v dinamike i razvitii / T. Kendo // Lichnost'. Kul'tura. Obshchestvo. – 2000. – T. 2. Vyp. 1(2). – S. 283–308.
6. Laviss E. Istoriya KhIKh veka: V 8 t. / E. Laviss, A. Rambo ; pod red. prof. E. V. Tarle. – T. 3 : Vremya reaktsii i konstitutsionnye monarkhii. 1815 – 1847 gg. Ch. 1. – M. : OGIZ, 1938. – 631 s.
7. Laviss E. Istoriya KhIKh veka: V 8 t. / E. Laviss, A. Rambo ; pod red. prof. E. V. Tarle. – T. 2 : Vremya Napoleona. 1800 – 1815 gg. Ch. 2. – M. : OGIZ, 1938. – 579 s.
8. Liven D. Aristokratiya v Evrope 1815-1914 / D. Liven ; per. s angl. M. A. Shereshevskoy. – SPb. : Akademicheskiy proekt, 2000. – Z64 s.
9. Novosel'skiy S. A. Obzor glavneyshikh dannykh po demografii i sanitarnoy statistike Rossii. – Ch. 1. – Petrograd : Izd. K. L. Rikkera, 1916. – 80 s.
10. Savel'eva I. M. Istoriya i vremya. V poiskakh utrachennogo / I. M. Savel'eva, A. V. Poletaev. – M. : Yazyki russkoy kul'tury, 1997. – 800 s.
11. Saenkova L. P. Massovaya kul'tura: evolyutsiya zrelishchnykh form / L. P. Saenkova. – Minsk : BGU, 2004. – 123 s.
12. Todd P. Impressionisty: radost' zhizni / P. Todd. – M. : Bertel'smann, 2008. – 176 s.
13. Trevel'yan Dzh. M. Sotsial'naya istoriya Anglii: Obzor shesti stoletiy ot Chosera do korolevy Viktorii / Dzh. M. Trevel'yan ; per. s angl. A. A. Krushinskoy, K. N.Tatarinovoy. – M. : Izd-vo inostrannoy literatury, 1959. – 608 s.
14. Fuks E. Illyustrirovannaya istoriya nravov: Burzhuaznyy vek / Eduard Fuks ; per. s nem. V. M. Friche. – M. : Respublika, 1994. – 442 s.
15. Khrenov N. A. "Chelovek igrayushchiy" v russkoy kul'ture / Nikolay Andreevich Khrenov. – SPb. : Aleteyya, 2005. – 604 s.
16. Chesterton G. Patriotizm i sport [Elektronnyy resurs] / G. Chesterton. – Rezhim dostupa: www.gumer.info.
17. Cunningham H. Leisure in the Industrial Revolution, 1780–1880 / H. Cunningham. – London : Croom Helm Ltd., 1980. – 222 p.
18. Mamford L. The Culture of Cities / L. Mamford – New York : Harcourt, Brace and company, 1938. – 586 s.

Петрова І. В.

Культурно-досуговые практики XIX ст.: от элитарной к эгалитарной парадигме

Статью посвящено процессам трансформации элитарной парадигмы досуга в эгалитарную, которые особенно ярко проявились со второй половины XIX ст. На эволюции досуговых практик сказались демократические, урбанистические, социально-экономические изменения, а также научно-техническое развитие.

Ключевые слова: сфера досуга, культурно-досуговые практики, эгалитаризм, гедонизм, частный досуг.

Petrova I.

Cultural and Leisure Practices in the XIX-th century: from Elitist to Egalitarian Paradigm

The article covers processes of elitist paradigm of leisure' transformation into egalitarian one, which took place during the second half of the XIX-th century. Evolution of leisure practices was influenced by democracy development, urban processes, science and technology achievements, new type of social and economic relations' emerging.

The article prove that industrialization had reasoned strict division of social life to sphere of work and sphere of leisure, correspondingly setting work time and free time. The base for work time' reducing was J.A.Komensky' theory of "three octads" lately substantiated by German physician C.W.Hufeland (1762-1836): eight hours to sleep, eight hours to work, eight hours to have rest and leisure. The strict separating of free time and work tome indicates differences between urban culture of Modern age and rural archaic culture, while setting urban life within two spheres which are relatively autonomic: work time and free time, work time and rest time, time for productive activity and time for leisure activity. In major part of highly developed countries the ultimate work time was setting and legislatively approved in 10 hours. 8 hours work time was set only for some branches' workers in England, German, France but it wasn't governmentally approved anywhere.

Urbanization went with spreading city values among all rungs in the society. City had concentrated a great amount of heterogeneous population pretend to have its own entertainments, forming its active demand for public forms of leisure. City bourgeois had became the main consumer of cultural services proposed by leisure centers and one didn't just consumed but determined leisure services and goods' flow with own tastes and demands.

Communicative system of society had became more perfect thanks to technical innovations. It was science and technology progress that prepared a ground for cinematograph origination. "Magic lantern", mutoscope, kinetoscope used to entertain public in fairs and parks were its precursors. Inventing of electricity had made possible night entertainments.

The tendency toward aristocracy and busyness, science, artist, establishment bureaucracy elites integration was under analysis in the article. Aristocracy tried to keep its exclusiveness and unapproachableness while considering middle class a member of society' upper. Noblesse made its conduct using rules, rituals, convenances and its public ignoring made one out of this society. The process of elitist leisure paradigm transformation to egalitarian one was demonstrated on the issue of middle class union with nobles as an implication of middle class taking part in aristocratic forms of leisure. As to proletariat who experienced lack of social and political freedom tavern had became a universal place to have rest.

Commercialization of a leisure was a characteristic feature of the XIX-th century and became a kind of mediator between individual and his/her needs, quickening false and factitious pleasures (need for sharp feelings, refine lust, external shine) proposing clichéd forms of moral and cultural demands' satisfaction.

The conclusion proposed that leisure practices developed in the XIX-th century because of various social transformations, rationalization of production, scientific discoveries, but primarily because of culture paradigm changes. Mass culture appearing had led to "junction" of leisure practices, appropriated for different social classes: fondness of cinematograph, circus, sports, theaters, clubs and meetings' membership.

Meanwhile private leisure of major part of common people whose life was economically and socially dependent was reduced to spent time in taverns, inns, where visitors gambled, cheated, drank mostly.

The core of bourgeois society' system of values is private property owning, so relations are determined with level of income, capital, estate status. Humanistic values transform to hedonism, material comfort and passive consumption. It was these factors that made the conditions to posit right to have leisure not just for "exclusive" but for common people since late XVIII-th – early XIX-th centuries, leisure values become more democratic, different leisure practices become more approachable for common people. Transformation of leisure services into commodity sharpens contradictions between leisure as a sphere of spiritual and leisure as a commercial activity.

Key words: sphere of leisure, culture and leisure practices, egalitarianism, hedonism, private leisure.

УДК 930.85: 008(091) 338

Божко Любов Дмитрівна
кандидат історичних наук, доцент

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СТАЛОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Простежено розвиток новітніх тенденцій у вивченні проблем розвитку сталого туризму в Україні, а також умов та засобів ефективного включення України у міжнародний ринок туристичних послуг на основі положень концепції сталого туризму. Проаналізовано напрями наукових досліджень та підходи до вивчення розвитку сталого туризму в Україні. Представлено основні точки зору української наукової спільноти на розвиток і значення туризму для України.

Ключові слова: *принцип сталого розвитку туризму, концепція стійкого розвитку туризму, проблеми сталого розвитку курортних регіонів, наукові підходи.*

Стрімке зростання чисельності населення планети в XX ст., урбанізація, перманентне збільшення доходів, підвищення культурного рівня, інтенсивний розвиток сектору сервісної економіки у структурі світового господарства, а також взаємозближення країн створюють сприятливі політичні, матеріальні та соціально-психологічні умови для бурхливого розвитку міжнародного туризму, перетворення його в один з найпотужніших сегментів світової економіки. Але неконтрольоване зростання туризму привело до появи серйозних проблем в галузі екології, культури та соціального розвитку. Це змусило людство звернути увагу на збереження природних, історичних та культурних цінностей. Принципи охорони біосфери в глобальному масштабі були закріплені в 1992 р. конференцією ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро. На конференції був схвалений програмний документ "Порядок денний на XXI століття" ("Agenda 21") [34] і прийнята Декларація з навколишнього середовища і розвитку [26]. Прийняття цього документа стало початком впровадження радикального нововведення в сферу туризму – принципу сталого розвитку туризму, який був запропонований ЮНВТО (United Nations World Tourism Organization; UNWTO).

Термін "сталий розвиток" у широкий вжиток був введений Міжнародною комісією по навколишньому середовищу і розвитку (Комісія Брунтланд) у 1987 р. Під сталим розуміють такий розвиток, який задовольняє потреби нинішнього часу, але не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти власні потреби. На сьогодні концепція сталого розвитку характеризується як нова соціально-економічна парадигма і для України. В даний час здійснюється низка міжнародних програм з впровадження сталого туризму.

Україна, для якої міжнародний туризм є досить молодою галуззю, що знаходиться на етапі становлення, все активніше залучається до світового ринку туристичних послуг. Україна має цілком реальні можливості та умови для нарощення свого потенціалу, зокрема завдяки наявності в країні унікальних природно-рекреаційних ресурсів, історико-культурних пам'яток, багатої флори та фауни, зон різноманітних форм відпочинку.

У спеціальній літературі, як іноземній, так і вітчизняній, проблеми сталого розвитку туризму розглядалися лише епізодично. Це праці Є. Богданова, Д. Боуена, Р. Браймера, С. Ванхілла, Д. Гілберта, О. Дуровича, І. Зоріна, В. Квартального, М. Кабушкіна, В. Козирєва, О. Копанєва, Ф. Котлера, К. Купера, В. Нарштедта, Н. Раскіна, Дж. Суорбрукера, В. Федорченка, Д. Флетчера, В. Цибуха та ін. Питанням сутності основних факторів та принципів сталого розвитку туристичної індустрії присвячені наукові дослідження В. Г. Герасименка, О. П. Добровольської, Г. А. Заячковської, Н. Д. Свірідової, Т. І. Ткаченко та ін.

Мета статті – простежити розвиток новітніх тенденцій з вивчення проблем розвитку сталого туризму в Україні, а також умови та засоби ефективного включення України у міжнародний ринок туристичних послуг на основі положень концепції сталого розвитку туризму.

© Божко Л. Д., 2014